

Конституційне право; муніципальне право

УДК 342.3

Калініченко Олександр Федосійович

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Калиниченко Александр Федосеевич

*кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры права
Киевский кооперативный институт бизнеса и права*

Kalinichenko Oleksandr

PhD in Law, Associate Professor

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ В ГАЛУЗІ
КОЛЕКТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД В УКРАЇНІ
ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ В СФЕРЕ
КОЛЛЕКТИВНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВ И СВОБОД В
УКРАИНЕ
IMPLEMENTATION INTERNATIONAL STANDARDS IN THE
INDUSTRY OF COLLECTIVE POLITICAL RIGHTS AND FREEDOMS
IN UKRAINE**

Анотація. У статті проаналізовано ключові стандарти в галузі колективних політичних прав і свобод людини та громадянина в сучасній Україні. Досліджено міжнародно-правові акти з прав людини, зокрема, загальновізанані норми і принципи міжнародного права, поточне законодавство України, яке регулює статус особи в суспільстві. Автор також зазначає, що міжнародно-правові стандарти у галузі колективних політичних прав і свобод являють собою орієнтири, керуватися якими повинна певна країна, приймаючи Конституцію чи інші акти, де закріплено

такі права і свободи.

Визначено, як необхідність внесення змін в частині 1 статті 36 Конституції України, таким чином: усі мають право на свободу асоціацій для здійснення й захисту прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей; в частині 1 статті 39 Основного Закону, зокрема, в такий спосіб: особи, що перебувають в Україні на законних підставах, мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Ключові слова: *імплементация, колективні права, інтенсифікація, реалізація, конституційно-правова регламентація, політичні партії, громадські організації, запровадження, національне законодавство, норми реалізації.*

Анотація. *В статтєе осуцествлен анализ ключевых стандартов коллективных политических прав и свобод человека и гражданина в современной Украине. Исследованы международно-правовые акты прав человека, конкретно, общепризнаны нормы и принципы международного права, нынешнее законодательство Украины, которое регулирует положение личности в обществе. Автор также указывает, что международно-правовые стандарты коллективных политических прав и свобод являют собой ориентиры, придерживаться которых должна конкретная страна, утверждая Конституцию или иные акты, в которых закреплены данные права и свободы.*

Определено, как необходимость внесение изменений в часть 1 статьи 36 Конституции Украины, следующее: все имеют право на

свободу ассоциаций для осуществления защиты прав и свобод политических, экономических, социальных, культурных и других интересов, за исключением ограничений, установленных законом в интересах национальной безопасности и общественного порядка, охраны здоровья населения или защиты прав и свобод других людей; в части 1 статьи 39 Основного Закона, а именно: лица которые находятся на территории Украины на законных основаниях, имеют право собираться мирно, без оружия и проводить собрания, митинги, шествия и демонстрации, о проведении которых заблаговременно информированы органы исполнительной власти или местного самоуправления.

Ключевые слова: *имплементация, коллективные права, интенсификация, реализация, конституционно-правовая регламентация, политические партии, общественные организации, внедрение, национальное законодательство, нормы реализации.*

Summary. *The article analyzes the key standards in the field of collective political rights and human rights and citizen in modern Ukraine. International legal acts on human rights, in particular, generally accepted norms and principles of international law, current legislation of Ukraine, which regulates the status of the individual in society, have been studied. The author also notes that the international legal standards in the field of collective political rights and freedoms are the guidelines that a country should be guided by when adopting a constitution or other acts that enshrine such rights and freedoms. It is defined as the need to amend Part 1 of Article 36 of the Constitution of Ukraine as follows: everyone has the right to freedom of association to exercise and protect rights and freedoms and to satisfy political, economic, social, cultural and other interests, except for restrictions established by law. in the interests of national security and public order, protection of public health or protection of the rights and freedoms of others; in part 1 of Article 39 of the*

Basic Law, in particular, as follows: persons staying in Ukraine legally have the right to assemble peacefully, without weapons and to hold meetings, rallies, marches and demonstrations, which are notified in advance by the executive or local governments.

Key words: implementation, collective political rights, intensification, implementation, constitutional and legal regulations, political parties, public organizations, consummation, national legislation, implementation norms.

Актуальність теми дослідження. Вся історія розвитку людства – це історія розвитку прав людини, розширення їх обсягу. Процес розвитку прав людини вийшов на новий етап з часу закріплення прав особистості на рівні міжнародних документів, коли останні набули статусу взірця для конституцій та законодавчих актів, що закріплюють права і свободи людини і громадянина певних країн.

Коллективні політичні права і свободи людини і громадянина виступають тим засобом, за допомогою якого люди отримують можливість краще реалізувати інші свої права і свободи, у тому числі особисті, економічні, соціальні та ін. Цю проблематику досліджували В. Букач, О. Винников, О. Гейда, О. Дашкова, І. Добуш, М. Денисова, І. Козлов, О. Кушніренко, Т. Слінько, Ю. Скуратов, Д. Лук'янов, Ю. Тодика, О. Фрицький, К. Цьолух та інші правознавці.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження сутності особливостей імплементації міжнародних стандартів в галузі колективних політичних прав і свобод в Україні.

Об'єктом дослідження є правові відносини, які виникають у сфері конституційно-правової регламентації колективних політичних прав і свобод людини та громадянина.

Предметом дослідження є імплементація міжнародних стандартів в галузі колективних політичних прав і свобод в Україні.

Результати дослідження. До найважливіших міжнародно-правових документів, що містять стандарти в галузі колективних політичних прав і свобод людини і громадянина належать, перш за все, Загальна декларація прав людини від 12 грудня 1948 року [1], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [2] та Конвенція про захист прав людини та основних свобод [3].

Вступивши до Ради Європи, Україна 17 липня 1997 року ратифікувала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року, перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Конвенція була прийнята з метою об'єднати членів Ради Європи й з метою забезпечення та подальшого здійснення прав людини та основних свобод. Тому, стаття 1 цієї Конвенції проголошує, що високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції [3].

Аналіз змісту Конвенції показує, що її цінність полягає не стільки у закріплених правах і свободах, скільки в механізмі імплементації та контролю. Відповідно до цього акту Європейський Суд з прав людини наділений повноваженнями з розгляду скарг як держав, так і окремих осіб. Будь-яка держава-учасниця може направити скаргу, в якій зазначається, що інша сторона порушує положення Конвенції.

До колективних політичних прав людини і громадянина належать права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, право на зібрання і права на колективні звернення. Досить цікавим є аналіз закріплення Україною цих прав та свобод у внутрішньому законодавстві й співвідношення національного регулювання та міжнародної регламентації щодо цього питання.

Стаття 36 Конституції України передбачає, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення

політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Це колективне політичне право громадян передбачено частиною 1 статті 20 Загальної декларації прав людини [1], статтею 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [2] та статтею 11 Конвенції про захист прав людини і основних свобод [3]. Європейська Комісія, як зазначає Т.Васил'єва, розглядає свободу об'єднань як загальну здатність осіб об'єднуватися в організацію для досягнення різних цілей без будь-якого втручання з боку держави. На думку Європейського Суду, не можна говорити про реалізацію свободи об'єднань, якщо, у дійсності в особи немає свободи дії чи вибору, або можливість дії чи вибору практично зведена нулю [4, с.125].

Міжнародно-правові документи, що закріплюють це право, наголошують на тому, що воно належить кожному (наприклад, стаття 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначає, що кожна людина має право на свободу асоціацій, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів) [2]. Конституція України закріплює право на об'єднання у політичні партії та громадські організації лише за громадянами своєї держави. На законодавчому рівні це право детальніше регламентується, зокрема, Законом України «Про об'єднання громадян» [5] та Законом України «Про політичні партії в Україні» [6].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про об'єднання громадян» об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод [5]. Треба зазначити, що дія цього Закону не поширюється на створення і формування політичних партій, профспілок, благодійних організацій, релігійних організацій, спортивних організацій, творчих спілок, дитячих та молодіжних організацій, порядок створення і діяльності яких визначається відповідними законами, тобто сфера дій цього Закону

фактично поширюється лише на створення і функціонування громадських організацій.

На сьогоднішній день, оскільки існує Закон України «Про політичні партії в Україні», діяльність політичних партій регулюється саме ним. Це пов'язано з тим, що вказані закони співвідносяться як закон, що містить загальні норми та закон, що містить спеціальні норми. Крім того, Закон України «Про політичні партії в Україні» є більш новим по відношенню до Закону України «Про об'єднання громадян». Проте положення Закону України «Про об'єднання громадян» теоретично можуть розповсюджуватися на діяльність політичних партій, але тільки ті положення, що не суперечать відповідному закону.

Треба зазначити, що тільки Конвенція про захист прав людини і основних свобод дозволяє обмежувати право іноземців на участь в об'єднаннях громадян. Так, стаття 16 цієї Конвенції говорить, що ніщо в статті 11 (вона закріплює право на свободу об'єднання з іншими) не може розглядатися як таке, що перешкоджає запровадженню Високими Договірними Сторонами обмежень щодо політичної діяльності іноземців [3]. Тобто мова в цій статті йде про можливість держави заборонити участь іноземних громадян у створенні і діяльності політичних партій.

Проаналізувавши питання членства в об'єднаннях громадян як на рівні міжнародних документів, так і на рівні національного законодавства, можемо говорити не лише про колізії у внутрішньодержавному законодавстві, а й про різні підходи у міжнародних актах, що регламентують право на свободу об'єднань осіб, а також у законодавстві України у порівнянні з деякими міжнародно-правовими актами. При розв'язанні останньої проблеми слід керуватися Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [7] та статтею 9 Конституції України. Перший документ містить норму, що визначає пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами

внутрішньодержавного права, а стаття 9 Конституції України встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [8].

Але як справедливо зазначає О.Фрицький реальне здійснення та захист основних прав людини конкретною особою забезпечується передусім юридичними механізмами, що діють у державі. Її правова національна система припускає безпосередню дію належним чином ратифікованих норм міжнародних договорів поряд із національними законами, але пріоритет останніх полягає у тому, що саме вони забезпечують засоби реалізації, охорони та захисту прав людини. Такою є сутність співвідношення норм конституційних прав і міжнародних стандартів про права людини. Таким є й співвідношення норм Конституції України, які стосуються прав і свобод людини, та міжнародних документів про права людини [9, с. 186].

У частині 2 статті 11 Конвенції про захист прав людини і основних свобод йдеться про те, що здійснення права на свободу об'єднання з іншими не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом в інтересах національної або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб і є необхідними у демократичному суспільстві [3] (до речі, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права містить такі ж обмеження).

Як вказує О. Винников у своїх тлумаченнях Європейський суд наголошує, що винятки повинні бути «слухними», що тільки «очевидні і незаперечні» причини можуть виправдати обмеження, що будь-яке обмеження повинно відповідати «меті, якої прагнуть на законних підставах», що необхідні «належні і достатні» докази того, що «рішення ґрунтується на неупередженій оцінці належних фактів», щоб обмеження

могло бути виправдано [10, с. 58].

Виходячи з того, що політичні партії мають великий вплив на суспільне і державне життя, а також враховуючі власний історичний досвід, Україна закріпила додаткові обмеження щодо їх створення і діяльності(ст.37 Конституції України) : не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах міського самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Частина 2 статті 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає можливість Держав-учасниць встановлювати обмеження щодо користування правом на свободу об'єднання іноземцям, які входять до складу збройних сил та поліції [2]. Українське законодавство розширило перелік осіб, які не можуть бути членами політичних партій. Так, відповідно частини 3 статті 6 Закону України «Про політичні партії в Україні» членами політичних партій не можуть бути судді, працівники прокуратури, працівники органів внутрішніх справ, співробітники Служби безпеки України, військовослужбовці, працівники органів державної податкової служби. На час перебування на зазначених посадах або службі члени політичної партії зупиняють членство в цій партії [6].

Хоча варто зазначити, що не всі поділяють точку зору, що право на свободу об'єднання щодо суддів, працівників прокуратури, працівників органів внутрішніх справ, співробітників Служби безпеки України, військовослужбовців треба обмежити. Так, наприклад, Д.Лук'янов вважає, що треба не обмежувати права вказаних категорій осіб, а будувати «правильну економічну, соціальну політику та адміністративне управління» [11, с. 4]. Остання думка, є такою, з якою не можна

погодитись. Працівники вище вказаних органів при прийнятті відповідних рішень будуть намагатися реалізувати свій політичний інтерес, що виключає об'єктивність при прийнятті таких рішень.

Наступним колективним політичним правом людини і громадянина є право на свободу мирних зібрань. На рівні міжнародних документів це право закріплено в статті 11 Конвенції про захист прав людини та основних свобод [3], у статті 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [2], у статті 20 Загальної Декларації прав людини [1].

Відповідно до статті 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування [8]. Такі заходи повинні мати виключно мирний характер. Загальна Декларація прав людини та Конвенція про захист прав людини та основних свобод закріплює це право за кожною людиною, вона не пов'язує це право, належністю чи неналежністю до громадянства відповідної країни. Конституція України ж, навпаки, дозволяє користуватися цим правом виключно громадянам України. Останнє положення не тільки суперечить міжнародним стандартам у галузі прав людини, а й містить загрозу для іноземних громадян та осіб без громадянства. Наприклад, якщо студенти-іноземці зазнають дискримінації з боку громадян України, зокрема агресивно налаштованих молодих осіб, і це носить систематичний характер, то іноземці повинні мати право висловити своє ставлення до таких явищ, у тому числі, й через мирні зібрання з метою привернення до їх проблем уваги громадськості, посадових і службових осіб державних органів і спонукати останніх до прийняття відповідних заходів, спрямованих на обмеження та ліквідацію тиску на іноземних громадян.

Ще одним колективним політичним правом громадян України є право направляти колективні письмові звернення. Це право в трьох

вищевказаних міжнародно-правових актах фактично не закріплено. Хоча в Конвенції про захист прав людини і основних свобод і йдеться про звернення, але вони розглядаються як елемент інституту захисту прав людини (наприклад, звернення до Європейського Суду з прав людини) [3]. На рівні міжнародно-правових документів це право закріплено лише в Декларації про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи від 9 грудня 1998 року [12].

Не можна не погодитися з К.Цьолухом, який зазначає, що еволюційний розвиток прав людини завжди супроводжувався використанням права на звернення, а саме звернення давало змогу з'ясувати зміст абсолютних чи факультативних прав і свобод особи; зміна внутрішньодержавної політики та встановлення на рівні конституційної юрисдикції норми реалізації права на звернення (стаття 55 Конституції) відкрили нові, більш широкі можливості захисту власних прав для фізичних осіб [13, с. 133].

Закон України «Про звернення громадян» регулює питання практичної реалізації особами наданого їм Конституцією України права вносити органам державної влади, об'єднанням громадян відповідно до їх статуту пропозиції щодо поліпшення їх діяльності, викривати недоліки у роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. У цьому Законі під зверненням громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Слід зазначити, що згідно зі статтею 24 Конституції України громадяни мають рівні права в тому числі політичні, зокрема колективні. Тому не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [8]. До того ж таке положення знаходиться у

гармонічній єдності з Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [14], Європейською Хартією регіональних мов або мов меншин [15] та з деякими іншими міжнародно-правовими.

Висновки. Проголошення та гарантування колективних політичних прав і свобод контексті розбудови незалежної держави набуває особливої актуальності, оскільки саме ці права і свободи є доволі суттєвим показником демократичного розвитку Української держави перед світовою спільнотою. У цьому аспекті міжнародні стандарти визначають права і свободи як безпосередньо, так і будучі втіленими в українському законодавстві і, насамперед, у Конституції України. Міжнародно-правові документи містять узагальнення, положення без чіткої конкретизації. Саме цим можна пояснити певні протиріччя між національним законодавством та міжнародними актами про права людини.

В свою чергу ще необхідно наприклад внести зміни в частині 1 статті 36 Конституції України, таким чином: усі мають право на свободу асоціацій для здійснення й захисту прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей; в частині 1 статті 39 Основного Закону, зокрема, в такий спосіб: особи, що перебувають в Україні на законних підставах, мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

У той же час національне законодавство України в питаннях закріплення колективних політичних прав і свобод громадян України в цілому відповідає міжнародно-правовим стандартам у цій галузі.

Література

1. Загальна декларація прав людини від 12.12.1948 р. // Міжнародні документи ООН з питань прав людини. К.: Укр. правн. фундація. 1995. С. 69-76.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права // Вісник Конституційного Суду України. 2006. №3. С. 69-74.
3. Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 04.10.1950 р. // Офіційний Вісник України. 1998. №13. С. 270-302.
4. Васильева Т. Свобода об'єдинений : понятие, субъекты, гарантии и пределы защиты / Т. Васильева // Конституционное право : Восточно-европейское обозрение. 2003. № 1. С. 123-140.
5. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 р. № 2460-XII (із зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. 1992. №34. Ст. 504.
6. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 840 (із зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. 2001. №23. Ст.118.
7. Декларація про державний суверенітет України: Декларація від 16.07.1990 р. № 55-XII // Відомості Верховної Ради України. 1990. №30. Ст. 429.
8. Конституція України: Науково-практичний коментар / [В.Я. Тацій, Ю.П.Битяк, Ю.М. Грошевой та ін.]. Х. : Видавництво "Право"; К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. 808 с.
9. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник / О.Ф. Фрицький. К. : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
10. Винников О. Аналіз відповідності Закону України "Про об'єднання громадян" Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод / О. Винников // Юридична Україна. 2003. №2. С. 58-65.
11. Лук'янов Д.В. Право на об'єднання в політичні партії (питання відповідності міжнародним стандартам) / Д.В. Лук'янов // [Права людини в умовах реформування правової системи України (До 50-

- ї річниці Загальної декларації прав людини)]: тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. молодих учених та аспірантів / За ред. проф. М.І. Панова. Харків : Нац. юрид.акад. України, 1998. С. 4-5.
12. Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи. URL: <http://www.nav.kiev.ua>
13. Цьолух К.С. Виконання зобов'язань Україною за міжнародними договорами, які регламентують право людини на звернення / К.С. Цьолух // Часопис Київського ун-ту права. 2005. № 2. С. 129-134.
14. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 07.03.1966 р. // Закони України. 1998. Т. 14. Ст. 740.
15. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин від 05.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. №30. Ст. 259.

References

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 12.12.1948 r. // Mizhnarodni dokumenty OON z pytan prav liudyny. K.: Ukr. pravn. fundatsiia. 1995. S. 69-76.
2. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava // Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. 2006. №3. S. 69-74.
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod vid 04.10.1950 r. // Ofitsiyni Visnyk Ukrainy. 1998. №13. S. 270-302.
4. Vasyleva T. Svoboda ob'edynenyi : poniatyе, sub'ekty, harantyу y predely zashchyty / T. Vasyleva // Konstytutsyonnoe pravo : Vostochno-evropeiskoe obozrenye. 2003. № 1. S. 123-140.

5. Pro obiednannia hromadian: Zakon Ukrainy vid 16.06.1992 r. № 2460-KhII (iz zm. i dop.) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. №34. St. 504.
6. Pro politychni partii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 840 (iz zm. i dop.) // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. №23. St.118.
7. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy: Deklaratsiia vid 16.07.1990 r. № 55-KhII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1990. №30. St. 429.
8. Konstytutsiia Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar / [V.Ia. Tatsii, Yu.P.Bytiak, Yu.M, Hroshevoi ta in.]. Kh. : Vydavnytstvo "Pravo"; K.: Kontsern "Vydavnychi Dim "In Yure", 2003. 808 s.
9. Frytskyi O.F. Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruchnyk / O.F. Frytskyi. K. : Yurinkom Inter, 2002. 536 s.
10. Vynnykov O. Analiz vidpovidnosti Zakonu Ukrainy "Pro obiednannia hromadian" Yevropeiskii konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod / O. Vynnykov // Yurydychna Ukraina. 2003. №2. S. 58-65.
11. Lukianov D.V. Pravo na obiednannia v politychni partii (pytannia vidpovidnosti mizhnarodnym standartam) / D.V. Lukianov // [Prava liudyny v umovakh reformuvannia pravovoi systemy Ukrainy (Do 50-yi richnytsi Zahalnoi deklaratsii prav liudyny)]: tezy dop. ta nauk. povidomlen nauk. konf. molodykh uchenykh ta aspirantiv / Za red. prof. M.I. Panova. Kharkiv : Nats. yuryd.akad. Ukrainy, 1998. S. 4-5.
12. Deklaratsiia pro pravo ta oboviazok okremykh oci6, hrup i orhaniv suspilstva zaokhochuvaty ta zakhyshchaty zahalnovyznani prava liudyny ta osnovni svobody. URL: <http://www.nav.kiev.ua>
13. Tsolukh K.S. Vykonannia zoboviazan Ukrainoiu za mizhnarodnymy dohovoramy, yaki rehlamentuiut pravo liudyny na zvernennia / K.S. Tsolukh // Chasopys Kyivskoho un-tu prava. 2005. № 2. S. 129-134.

14. Mizhnarodna konventsiiia pro likvidatsiiu vcix form rasovoi dyskryminatsii vid 07.03.1966 r. // Zakony Ukrainy. 1998. T. 14. St. 740.
15. Ievropeiska Khartiia rehionalnykh mov abo mov menshyn vid 05.10.1992 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. №30. St. 259.